

Заштита права ратних заробљеника

Др Здравко Петровић и др Наташа Мрвић-Петровић

Ратним заробљеницима, према теорији међународног ратног права, сматрају се разоружани непријатељеви војници. Најзначајнији међународни правни пропис о ратним заробљеницима јесте Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима, од 12. августа 1949, као и Допунски протокол уз ту конвенцију из 1977. године.

Кривичним законом СРЈ предвиђена су три кривична дела којима се штите ратни заробљеници: ратни злочин против ратних заробљеника, сурово поступање са рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима и неоправдано одлагање репатријације ратних заробљеника.

Увод

Примери из историје људског друштва (историјски извори, митови и религија) показују да је однос према лицима заробљеним у ратним сукобима одувек био веома суров. Пракса заробљавања непријатељских војника и поштовања њиховог права на живот почела је више да се примењује тек на прелазу из феудализма у ново доба. На пример, у првобитној родовској заједници није постојао обичај заробљавања припадника непријатељског генса: они су редовно убијани или непосредно на бојном пољу или су краткотрајно заробљавани како би касније били жртвовани боговима. Тек са развојем приватне својине и робовласничког система ратови су почели да се воде с искључивим циљем да се зароби што више људи, како би се обезбедила неопходна радна снага. У Риму и Грчкој таквим робовима (ратни заробљеници) обично се трговало, мада има примера и да су пуштани на слободу или су примани у војску. И у феудализму се са заробљеним непријатељима веома сурово поступало, а институција откупа постала је редовна пракса тек у 17. веку у Европи.

Положај ратних заробљеника побољшан је током Француске револуције, чије су прогресивне идеје (братство, слобода, једнакост) утицале на промену дотадашњих схватања. Постепено, пробијала се идеја да треба заробљавати само припаднике оружаних снага непријатеља.¹ Истовремено, чињени су први покушаји да се правилима – прво у националним законодавствима, а затим и на међународном нивоу – забране нечовечни поступци, страдања и мучења ратних заробљеника.

¹ Војна енциклопедија, књ. VIII, Београд, 1974, стр. 40.

Трагична судбина ратних заробљеника у сецесионистичком рату у САД, вођеном од 1860. до 1865. године, утицала је на појаву првих правила о поступању са ратним заробљеницима, и то како на националном (Либерово *Упутство за поступање у рату армије САД*), тако и на међународном (*Бриселска декларација* из 1874. године и *Оксфордски приручник* из 1880. године).² Тек у другој половини 19. века појавио се први међународни пропис о заштити ратних заробљеника: *Друга хашка конвенција о законима и обичајима рата на копну* из 1889. године, која је садржала и посебан *Правилник о законима и обичајима рата на копну*. Та конвенција је неколико година касније (1907. године) замењена конвенцијом под истим називом, која је такође садржала *Правилник о законима и обичајима рата на копну*. У том правилнику, у глави II, наведене су одредбе о ратним заробљеницима.³ Хашким конвенцијама из 1889. и 1907. године практично је кодификовано целокупно обичајно ратно право.

У Првом светском рату показали су се недостаци у регулисању правног положаја ратних заробљеника, па је 1929. године донета нова конвенција са 97 чланова. Показало се да је значајни недостатак Хашких конвенција био изостанак предвиђене санкције за понашања која су њима иначе била забрањена, иако је била наглашена одговорност државе за ратне злочине које учине њени припадници.

Проблем ратних заробљеника постао је посебно актуелан после трагичних искустава из Другог светског рата, након чега се приступило доношењу Женевских конвенција 12. августа 1949. године. Једна од четири тада усвојене конвенције односила се управо на поступање са ратним заробљеницима. У ратовима који су вођени после Другог светског рата, као што су Вијетнамски и Корејски рат, рат на Малдивима итд., показало се да се, упркос потписаним конвенцијама, ратни заробљеници и даље не третирају како би требало према правилима наведених међународних аката. О томе сведоче и најновија искуства из грађанског рата вођеног на територији Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Појам и правни положај ратних заробљеника

Појам ратног заробљеника

Ратним заробљеницима, према теорији међународног ратног права, сматрају се разоружани непријатељеви војници.⁴ Најзначајнији важећи међународни правни пропис о ратним заробљеницима јесте *Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима* од 12. августа 1949. године. Она садржи: опште одредбе, општу заштиту ратних заробљени-

² Видети опширније: Г. Перазић, *Међународно ратно право*, Београд, 1986, стр. 210.

³ Интегрални текстови те конвенције и Правилника налазе се у књизи: *Међународне конвенције о ратном праву и сигурности*, Загреб, 1979.

⁴ Г. Перазић, *исто*, стр. 209.

ка, заробљеништво, новчана средства ратних заробљеника, односе ратних заробљеника са спољним светом, односе ратних заробљеника са властима и завршетак заробљеништва. Конвенцију је ратификовала и Југославија Указом Президијума Народне скупштине ФНРЈ (*Службени весник Президијума Народне скупштине ФНРЈ*, бр. 6/50). По том основу она важи и у свим државама насталим на територији претходне Југославије. Поред те конвенције, на ратне заробљенике се односе и поједине одредбе *Женевске конвенције о заштити жртава међународних оружаних сукоба* из 1949. године и, уз њу, Допунски протокол из 1977. године, који је Југославија ратификовала 1978. године.

Женевским конвенцијама предвиђено је да се ратним заробљеницима сматрају следећа лица која су пала под власт непријатеља:

1) припадници оружаних снага једне стране у сукобу, као и припадници милиција (народне војске) и добровољачких јединица које су у саставу тих организација;

2) припадници осталих милиција и добровољачких јединица, што значи и чланови организованих покрета отпора који припадају једној страни у сукобу и који дејствују изван или у оквиру своје сопствене територије, чак и када је та територија окупирана, под условом да те милиције или добровољачке јединице, као и сви организовани покрети отпора, испуњавају следеће услове:

а) да им је на челу лице одговорно за своје потчињене,

б) да имају одређени знак за разликовање који се може уочити на одстојању,

в) да отворено носе оружје,

г) да се приликом својих дејстава придржавају ратних закона и обичаја;

3) припадници редовних оружаних снага који изјављују да припадају влади или власти коју није признала сила под чијом се влашћу налазе;

4) лица која прате оружане снаге, иако непосредно нису у њиховом саставу, као што су: цивилни чланови посада војних ваздухоплова, ратни дописници, снабдевачи, чланови радних јединица или служби чија је дужност да се старају о удобности оружаних снага, под условом да су за то добила дозволу од оружаних снага у чијој се пратњи налазе;

5) чланови посада, подразумевајући команданте, пилоте и ученике трговачке морнарице и чланове посада цивилних ваздухоплова страна у сукобу који не уживају повољније поступање на основу других одредаба међународног права;

б) становништво неокупиране територије које се, услед приближавања непријатеља, добровољно диже на оружје да би пружио отпор непријатељевој најезди, а које није имало времена да се организује као редовна оружана сила, ако отворено носи оружје и ако поштује ратне законе и обичаје (чл. 4 под а).

Та конвенција се примењује на лица наведена у чл. 4 чим падну под власт непријатеља све до коначног ослобађања и репатрирања. Ако постоји сумња да лица која су извршила неки ратни чин и која су пала

непријатељу у руке припадају некој категорији наведеној у чл. 4, она ће уживати заштиту предвиђену том конвенцијом све док надлежни суд не одреди њихов положај (чл. 5). Дакле, међународном правном заштитом, приликом одређивања појма ратног заробљеника, обухватан је све шири круг лица којима се признаје тај статус, а не искључиво припадници оружаних снага стране у сукобу.⁵

Ратни заробљеници су у власти непријатељеве силе, а не у власти појединих лица или војних јединица које су их заробиле. Независно од личних одговорности, које могу постојати, сила која их држи одговорна је за поступање према њима (чл. 12, ст. 1). То значи да војници који су заробили припаднике непријатељске војске немају над њима никакву власт: они су само овлашћени да их разоружају и упуте надлежним органима. Власт над заробљеницима има држава која их држи у заробљеништву. Такође, та држава је дужна да обезбеди заштиту правног статуса ратних заробљеника и да спречи кршење њихових права.

Правила о поступању са ратним заробљеницима

Конвенција о поступању са ратним заробљеницима примењује се у случају објављеног рата и сваког другог оружаног сукоба који избије између двеју или више страна уговорница, чак и ако једна од њих није признала ратно стање (чл. 2, ст. 1). У случају оружаног сукоба који нема карактер међународног сукоба, а који избије на територији једне од високих страна уговорница, свака страна у сукобу дужна је да примењује барем следеће одредбе:

1) према лицима која не учествују непосредно у непријатељствима, укључујући и припаднике оружаних снага који су положили оружје и лица онеспособљена за борбу услед болести, рањавања, лишења слободе или било којег другог узрока, поступаће се у свакој прилици човечно, без икакве неповољне дискриминације засноване на раси, боји коже, вери или убеђењу, полу, рођењу или имовном стању, односно било којем другом сличном мерилу. Зато су забрањени и забрањују се, у свако доба и на сваком месту, према наведеним лицима, следећи поступци:

а) повреде које се наносе животу и телесном интегритету, нарочито све врсте убистава, осакаћења, свирепости и мучења,

б) узимање талаца,

в) повреде личног достојанства, нарочито увредљиви и понижавајући поступци,

г) изрицање и извршење казни без претходног суђења пред редовно установљеним судом, уз судске гаранције које цивилизовани народи признају као неопходне;

2) рањеници и болесници биће прихваћени и неговани.

⁵ З. Стојановић, *Коментар КЗ СРЈ*, Београд, 1997, стр. 168.

Свака непристрасна хуманитарна организација, као што је Међународни комитет Црвеног крста, може да понуди своје услуге странама у сукобу, које треба да се труде, с друге стране, да посебним споразумима ставе на снагу део или све одредбе те конвенције. Примена претходних одредаба неће утицати на правни положај страна у сукобу (чл. 3).

Са ратним заробљеницима се у свако доба мора поступати човечно. Сваки чин и недозвољена примена силе који проузрокују смрт или доводе у озбиљну опасност здравље ратног заробљеника који се налази у власти силе која их држи забрањени су и биће сматрани тешком повредом те конвенције. Посебно, ниједан ратни заробљеник не може да буде подвргнут телесном осакаћавању, медицинском и научном опиту ма које врсте ако то није оправдано његовим лечењем или ако није у његовом интересу. Ратни заробљеници се, исто тако, у свако доба морају штитити од аката насиља или застрашивања, увреда и јавне радозналости. Мере репресалија према ратним заробљеницима изричито су забрањене (чл. 13) – они у свакој прилици имају право на поштовање своје личности и части. Са женама се мора поступати са свим обзирима према њиховом полу и у сваком случају најмање као и према мушкарцима.

Обим гарантовања права ратних заробљеника

Међународноправним прописима регулишу се појам и правни статус ратних заробљеника, али се заштита њихових права постиже тек на основу примене националног законодавства. Уобичајено је да се националним законодавством регулишу питања кривичноправне одговорности за радње којима се крше међународним прописима гарантована права ратних заробљеника, а поред тога, на основу чињенице да се истим радњама проузрокује штета, обезбеђују се права ратних заробљеника на накнаду штете (грађанскоправна заштита). Док се у погледу одговорности за штету може, у конкретном случају, успоставити одговорност државе у чијој су власти били ратни заробљеници, за кривична дела према ратним заробљеницима може бити одговорно једино индивидуално одређено физичко лице.

Кривичноправна заштита ратних заробљеника

Кривична заштита права ратних заробљеника у југословенском кривичном праву предвиђена је одредбама садржаним у глави XVI *Кривичног закона Савезне Републике Југославије* која носи наслов „Кривична дела против човечности и међународног права“. Као кривична дела санкционисана су различита понашања према ратним заробљеницима, груписана у оквиру три инкриминације:

- а) ратни злочин против ратних заробљеника (чл. 144 КЗ СРЈ);
- б) сурово поступање са рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима (чл. 150) и

с) неоправдано одлагање репатријације ратних заробљеника (чл. 150-а).

Наведена кривична дела имају међународни извор, пре свега, у Женевским и хашким конвенцијама, а затим и у другим међународним споразумима које је у периоду после Другог светског рата ратификовала прво СФРЈ, а затим СР Југославија.

Кривично дело ратног злочина против ратних заробљеника постоји када се, упркос кршењу правила међународног права, нареди да се ратни заробљеници убијају и муче и да се према њима нечовечно поступа (биолошки, медицински или други експерименти, узимање ткива или органа ради трансплантације, nanoшење великих патњи или повреда телесног интегритета или здравља, присиљавање на обављање службе у оружаним снагама непријатеља или лишење права на правилно и непристрасно суђење. Законом су предвиђена три потпуно различита облика радње извршења тог кривичног дела. Први облик чине различити видови тешког напада на живот, тело, телесни интегритет и личност ратних заробљеника. Прописане радње истоветне су радњама извршења предвиђеним и за кривична дела из чл. 142 и 143 (ратни злочин против цивилног становништва, ратни злочин против рањеника и болесника). Изменама и допунама Кривичног закона СРЈ из 1990. године (чл. 26) радња извршења проширена је и на медицинске и друге научне експерименте као и на узимање ткива или органа ради трансплантације. Те измене су последица ратификације Допунског протокола уз Женевску конвенцију о заштити жртава међународних сукоба (чл. 11). Други облик радње извршења је присиљавање на обављање службе у оружаним снагама непријатеља, а трећи облик је лишавање права на правилно и непристрасно суђење. Пасивни субјекти код тог кривичног дела су сва лица предвиђена чл. 4 Женевске конвенције о поступању са ратним заробљеницима од 12. августа 1949. године.

Радња кривичног дела ратног злочина против ратних заробљеника састоји се у наређењу да се изврши нека од радњи предвиђених законом или у непосредном извршењу неке од тих радњи. За разлику од неких других кривичних дела из исте главе, а посебно из чл. 142 и чл. 143, то кривично дело може да се обави не само у току рата или ратног сукоба него и касније, све до тренутка репатријације заробљеника, до када међународноправне одредбе штите ратне заробљенике.

Извршилац кривичног дела може да буде свако лице, а у погледу виности потребан је умишљај, који треба да прати свест о нечовечном поступању и посебном својству пасивног субјекта (ратни заробљеник) према коме се поступа на начин уређен у закону. За постојање умишљаја није неопходно да је учинилац дела свестан да крши правила међународног права; то обележје је објективни услов за постојање ратних злочина и не мора да буде обухваћено умишљајем учиниоца.⁶ За таква кривична дела предвиђена је казна затвора од најмање пет година, а после

⁶ Љ. Лазаревић, *Кривично право* (посебан део), Београд, 1983, стр. 52.

последњих измена Кривичног закона СРЈ (1992) којима се укида смртна казна за кривична дела предвиђена савезним законом, уместо смртне казне, учиниоцима таквих кривичних дела може да се изрекне само казна затвора до 15 година.

Друго кривично дело према ратним заробљеницима предвиђено Кривичним законом СРЈ јесте сурово поступање са рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима (чл. 150 КЗ СРЈ). То кривично дело састоји се у томе што се, без обзира на кршење правила међународног права, сурово поступа са рањеницима, болесницима или ратним заробљеницима, или се они онемогућавају или спречавају да користе права која им према тим правилима припадају. Тим кривичним делом употпуњује се кривичноправна заштита телесног интегритета рањеника, болесника и ратних заробљеника. Оно се појављује као општи облик ратних злочина против рањеника, болесника и ратних заробљеника. Према томе, кажњавање за тај општи облик долази у обзир само у случају да претходно нису испуњени елементи радње кривичних дела ратног злочина против рањеника и болесника или ратног злочина против ратних заробљеника.⁷

Треће кривично дело јесте неоправдано одлагање репатријације ратних заробљеника, предвиђено чл. 150-а Кривичног закона СР Југославије. Оно се састоји у наређивању или неоправданом одлагању репатријације ратних заробљеника или цивилних лица. Дело се може извршити само после завршеног рата или оружаног сукоба, а извршилац радњом извршења треба да крши правила међународног права.

Ратни злочини не застаревају. То је одређено Конвенцијом о незаустаревању ратних злочина и злочина против човечности, коју је 1968. године усвојила Организација уједињених нација. Ту конвенцију је ратификовала и наша земља.⁸ Одредбу о незаустаревању ратних злочина садржи и члан 100 Кривичног закона СР Југославије.

Права ратних заробљеника на накнаду штете

Права ратних заробљеника на накнаду штете кореспондирају с одговорношћу државе или стране у сукобу чији су припадници прекршили одредбе Женевске конвенције о поступању са ратним заробљеницима и тиме проузроковали штету. Одговорност за штете причињене ратним заробљеницима регулисана је чл. 91 Допунског протокола уз Женевске конвенције о заштити жртава међународних оружаных сукоба (Протокол I, од 12. августа 1949), која гласи: „Страна у сукобу која повреди одредбе Конвенција или овог протокола биће, у зависности од случаја, обавезна да плати накнаду штете. Она ће бити одговорна за сва дела која учине особе које се налазе у редовима њених оружаных снага.“

⁷ Д. Атанацковић, *Кривично право* (посебан део), Београд, 1981, стр. 68.

⁸ „Службени лист СФРЈ“, бр. 50/70, Међународни уговори.

Када је реч о штетама насталим у немеђународним оружаним сукобима значајна је одредба из чл. 1 Допунског протокола уз Женевске конвенције о заштити жртава немеђународних оружаних сукоба (Протокол II). Том одредбом је, поред осталог, прописано да ће се тај протокол примењивати на оружане сукобе који нису обухваћени чланом 1 Допунског протокола уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I) који се воде на територији високе стране уговорнице између њених оружаних снага и отпадничких оружаних снага или других организованих наоружаних група које под одговорном командом обављају такву контролу над делом њене територије која им омогућава да воде непрекидне и усмерене војне операције и да примењују тај протокол. Из тога произилази да за штете које у заробљеништву претрпе ратни заробљеници, а које су последица дела, односно поступака који чине повреду Конвенције о поступку према ратним заробљеницима од 12. августа 1949. године, одговарају државе, односно стране у сукобу које су их држале у заробљеништву. Те државе, односно стране у сукобу, одговарају и за поступке свих припадника својих оружаних снага као појединаца, како је то и изричито речено у наведеном чл. 91 Протокола I и у чл. 12, став 1, Конвенције о заштити ратних заробљеника. Таква одговорност важи и за припаднике оружаних снага СФРЈ који су се нашли у заробљеништву новоформираних држава на територији претходне Југославије. За штете које су они претрпели у ратном заробљеништву држава СФРЈ, односно СР Југославија не може да буде одговорна. До истог закључка, у погледу те одговорности, дошло би се и у случају да се та одговорност разматра на основу одредаба југословенског закона о облигационим односима из 1978. године. Наиме, објективна одговорност СФРЈ, односно СР Југославије, за такве штете као последице опасних делатности које је федерација организовала искључена је штетним радњама државе, односно стране у сукобу која их је држала у заробљеништву. Такво искључивање одговорности предвиђено је чл. 177, став 2, Закона о облигационим односима.

Претпоставка узрочности која терети организатора опасних делатности, на основу чл. 174 наведеног закона, обара се доказима да су штету учинили органи државе која је заробљенике држала у заробљеништву. Штетним радњама, односно поступцима органа државе која их је држала у ратном заробљеништву, поготову када те радње и поступци чине повреду међународног ратног права, ратне злочине или злочине против човечности, прекинута је узрочна веза између суделовања у оружаним дејствима, као опасној делатности за коју одговара њихов организатор, и настале штете, као последице дела и поступака органа државе која их је држала у заробљеништву. За поступке својих органа одговара држава којој ти органи припадају не само на основу наведених одредаба међународног права већ и на основу чл. 172 Закона о облигационим односима.

Ратни заробљеници, с обзиром на такво правно уређење те одговорности, налазе се у неповољнијем положају од осталих припадника оружаних снага који могу да буду оштећени у оружаним сукобима, али је то стање само привремено, пошто мора да се реши између учесника оружаних сукоба или пред међународним институцијама. С друге стране, такво правно уређење одговорности за штету према ратним заробљеницима може да буде подстицај држави да то питање другачије регулише својим посебним законом. Држава, такође, може да преузме захтеве за накнаду штета које су претрпели ратни заробљеници и да покуша да их оствари пред међународним судом или арбитражом. То јој омогућава да посебним законом, по том основу, одмах исплати ратним заробљеницима део претрпљене штете или штету у целини, наравно према својим материјалним могућностима.

Све то показује да се одговорност за накнаду штете коју су претрпели заробљени припадници оружаних снага СФРЈ у ратном заробљеништву код других држава не може преваљивати на СР Југославију без доношења одговарајућег посебног закона. Сама чињеница да ратни злочини не застаревају значи, истовремено, да не застарева ни право на накнаду штете, односно право да се затхева накнада тако настале штете (чл. 377 Закона о облигационим односима).

Закључак

Појам и статус ратних заробљеника одређени су међународним правним прописима, а заштита њихових права конкретизована је домаћим законодавством. Одредбе којима се гарантује кривичноправна заштита од радњи које имају обележја кривичних дела против ратних заробљеника примениле би се према оном држављанину СР Југославије који би у току ратног сукоба својим поступцима повредио ратификована међународна правна правила о хуманом поступању према ратним заробљеницима. На исти начин, држава или страна у сукобу чији су припадници повредили норме међународног права о поступању са ратним заробљеницима била би обавезна да одговара за тиме насталу штету. Међутим, не може се – ни према међународним правилима, ни према правилима облигационог права – успоставити објективна одговорност државе СР Југославије за штету коју су припадници оружаних снага СФРЈ претрпели као ратни заробљеници током ратних сукоба на територијама сада осамостаљених држава – некадашњих чланица СФР Југославије. То не доводи у питање очигледну неопходност да се садашња мањкава заштита имовинских права тих лица обезбеди доношењем посебног закона, којим би се гарантовало, под тачно одређеним и рестриктивним условима, њихово право на накнаду штете од државе СР Југославије.